

Robert Suski

orcid.org/0000-0001-5227-2743

Uniwersytet w Białymstoku

Galeria Waleria – kobieta, która chciała sama decydować o sobie. Kobieta a legitymizacja władzy w dobie tetrarchii

Słowa kluczowe: Galeria Waleria, kobieta doby tetrarchii, legitymizacja władzy męża

Streszczenie

O cesarzowych, żonach cesarzy w drugiej połowie III i początku IV w. nie wiadomo zbyt dużo. Najczęściej były one igraszkami w rękach mężczyzn-cesarzy. Do wyjątków należała Galeria Waleria. Była ona córką cesarza Dioklecjana oraz żoną Galeriusza. Według Laktancjusza po śmierci męża została oddana przez swojego zmarłego męża pod opiekę jego przyjaciela – Licyniusza. Jednak uciekła do jego rywala Maksymina Dai, gdyż miała się obawiać, że Licyniusz będzie chciał wymusić na niej małżeństwo. Następnie odrzuciła propozycję małżeństwa ze strony Maksymina Dai, za co została skazana na wygnanie. Po upadku Maksymina Dai i zagarnięciu jego ziem przez Licyniusza została skazana na śmierć przez zwycięzcę. W świetle tych informacji widzimy, że Waleria nie chciała jedynie podporządkować się woli mężczyzny, ale sama chciała decydować o sobie, za co ostatecznie zapłaciła bardzo wysoką cenę.

Uwagi wstępne

O większości cesarzowych, które żyły w III i pierwszej połowie IV w., nie wiadomo zbyt dużo. Lakoniczność źródeł powoduje, że działalność żon imperatorów rządzących pomiędzy panowaniem Sewerów a rodem Konstantyna Wielkiego jest prawie nieznaną. Najczęściej znane są jedynie ich imiona, ale trudno powiedzieć o nich coś więcej. Od czasów Klau-

diusza II po tetrarchów żony cesarzy bardzo rzadko otrzymywały tytuł augusty, nie występowały też na emitowanych monetach czy inskrypcjach, przez co nawet nie wiemy, jak się nazywały, a nawet czy istniały (tak jest w przypadku ewentualnych małżonek Klaudiusza II, Kwintyllusa, Tacyta, Floriana, Probusa – nie ma śladu ich istnienia, nawet nie możemy być pewni, czy ci władcy byli żonaci). Do wyjątków należy Waleria, córka Dioklecjana, a żona Galeriusza.

Rozwinięcie

Galeria Waleria była córką Dioklecjana i jego żony Pryski. Niestety ustalenie daty jej narodzin jest niemożliwe. Wszystkie potencjalne wskazówki są bardzo hipotetyczne i nieoczywiste. Otóż według Aureliusza Wiktora Dioklecjan i Maksymian Herkulijski mianowali w 293 r. cesarzami Konstancjusza Chlorusa i Galeriusza i połączyli ich więzami rodzinnymi. Obaj cesarowie oddalili swoje żony, po czym Konstancjusz Chlorus ożenił się z pasierbicą Maksymiana Herkulijskiego, a Galeriusz z córką Dioklecjana. Aureliusz Wiktor przyrównał to do postępowania Augusta, który wydał swoją córkę Julię za Tyberiusza¹. Podobne wiadomości przytoczył też Eutropiusz. On także wspominał, że nominowani do godności cesarów ożenili się z krewnymi augustów. Galeriusz z córką Dioklecjana Walerią, a Konstancjusz Chlorus z pasierbicą Maksymiana Herkulijskiego Teodorą. Obaj musieli się rozwieść z wcześniejszymi żonami². Podobny przekaz znajdujemy też w *Chronicon* Hieronima³. Autor *Epitome de Caesaribus* wspominał, jak Konstancjusz Chlorus porzucił swoją pierwszą żonę i wtedy ożeniono go z Teodorą, pasierbicą Maksymiana Herkulijskiego⁴. Także Orozjusz wspominał jedynie o małżeństwie Konstancjusza Chlorusa z pasierbicą Maksymiana Herkulijskiego po poinformowaniu czytelnika o wyniesieniu jego (i Galeriusza) do godności cesarza⁵. Fakt, że autor *Epitome de Caesaribus* i Orozjusz wspominają jedynie o małżeństwie Konstancjusza Chlorusa nie jest jednak znaczą-

¹ Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*, ed. F. Pichlmayr, (Stuttgart: B.G. Teubner, 1993), 39, 24–25.

² Eutropius, *Breviarium*, ed. C. Santini, (Leipzig: B.G. Teubner, 1979), 9, 22.

³ Hieronymus, *Chronicon*, ed. R. Helm, (Berlin: Akademie-Verlag, 1956), 225g.

⁴ *Epitome de caesaribus*, ed. F. Pichlmayr, (Stuttgart: B.G. Teubner, 1993), 39, 2.

⁵ Orosius, *Historia adversus paganos*, ed. K. Zangemeister, (Wien: Gerold, 1882), 7, 25, 5.

cy. Dzieła te są bardzo skrótowe, autorzy przytoczyli informacje jedynie o Konstancjuszu Chlorusie, gdyż był on ojcem Konstantyna Wielkiego.

Jeżeli do małżeństwa pomiędzy Galeriuszem a Galerią Walerią doszło w 293 r.⁶, to byłaby to pewna przesłanka dotycząca daty narodzin córki Dioklecjana. Zgodnie z prawem rzymskim kobieta musiała mieć co najmniej 12 lat, a mężczyzna 14 lat w chwili zawarcia małżeństwa⁷. W rzeczywistości najczęściej wychodzono za mąż w wieku późniejszym niż owe 12 lat. Źródła epigraficzne sugerują, że następowało to ok. 20. roku życia⁸. W tym jednak przypadku trzeba pamiętać, że Galeria Waleria była córką cesarza, a więc mogła zostać wydana za mąż wcześniej, niż było to w przypadku większości ówczesnych kobiet. Oznacza to tyle, że córka Dioklecjana musiała się urodzić przed 280 rokiem, choć nie wiemy, ile lat wcześniej⁹.

Tyle że te krótkie passusy zawarte w *De caesaribus* Aureliusza Wiktora i *Breviarium* Eutropiusza zawierają błędy, więc ich przekaz jest kontrowersyjny. Najprawdopodobniej Teodora nie była pasierbicą Maksymiana Herkulijskiego, a jego córką¹⁰. Wbrew Eutropiuszowi Konstan-

⁶ Wielu badaczy przyjmuje taką datę jako pewną, zob.: W. Kuhoff, *Diokletian und die Epoche der Tetrarchie. Das römische Reich zwischen Krisenbewältigung und Neuaufbau (284–313 n. Chr.)*, (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2001), 121; D. Kienast, W. Eck, M. Heil, *Römische Kaisertabelle Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, (Darmstadt: Verlag WBG, 2017), 272, 275; B. Stola, „Cesarzowe pierwszej tetrarchii: Priska, żona Dioklecjana i Waleria, żona Galeriusza”, *Meander*, 1991, nr 46, 57.

⁷ W. Suder, *Census populi. Demografia starożytnego Rzymu*, (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003), s. 184.

⁸ W. Suder, *Census populi...*, 185. O rzymskim małżeństwie zob.: R. Saller, „*Familia, Domus, and the Roman Conception of Family*”, *Phoenix*, 1984, Vol. 38, No 4, 336–355; S. Dixon, *The Roman Family*, (Baltimore–London: Johns Hopkins University Press, 1992); R. Saller, *Patriarchy, Property, and Death in the Roman Family*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1994); B. Rawson, *Children and Childhood in Roman Italy*, (Oxford: Oxford University Press, 2003); R. Saller, „The Roman Family as Productive Unit” [w:] B. Rawson (ed.), *A Companion to Families in the Greek and Roman Worlds*, (Malden, MA–Oxford–Chichester: Wiley-Blackwell, 2011), 116–128; A. Glazebrook, K. Olson, „Greek and Roman Marriage” [w:] Th.K. Hubbard (ed.), *A Companion to Greek and Roman Sexualities*, (Malden, MA; Oxford; Chichester: Wiley-Blackwell, 2014), 75–80.

⁹ E. Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2006), 115.

¹⁰ Polemius Silvius, *Origo gentis Romanorum*, (Paderborn: Ferdinand Schoningh, 2017), 2; Philostorgius, *Historia ecclesiastica*, (Leipzig: J.C. Hinrichs, 1913), 2, 16.

cjusz Chlorus nie był potomkiem Klaudiusza II. Nie jest też oczywiste, czy rzeczywiście Konstancjusz Chlorus ożenił się z Teodorą w 293 r., prawdopodobnie miało to miejsce już w 289 r.¹¹ Wszystkie zapisy, które wspominają pochodzenie Teodory oraz równoczesność zawarcia małżeństwa między cezarami a kobietami z domu Augustów, wywodziły się z jednego źródła¹². Wszystkie one są bardzo skrótowe. Zwróćmy uwagę, że Aureliusz Wiktor przyrównał sytuację tetrarchów z Tyberiuszem. Tyle że August rzeczywiście skłonił Tyberiusza do rozwodu z Wipsanią i zawarcia małżeństwa z jego córką Julią w 12 r p.n.e., a *tribunicia potestas* otrzymał w 7 r. p.n.e.¹³ Być może więc brewiarzyści skrócili dystans czasowy między wydarzeniami w czasach tetrarchów, a do małżeństwa pomiędzy Galerią Walerią doszło wcześniej, niż to sugerują¹⁴. W tej sytuacji Galeria Waleria byłaby starsza, niż wskazywałoby to wiązanie jej małżeństwa z rokiem 293.

W tym miejscu można zwrócić uwagę, że Dioklecjan, wynosząc do tronu Maksymiana Herkulijskiego, nie ożenił go ze swoją córką. Oczywiście cesarz był jedynie niewiele młodszy niż ojciec Galerii Walerii, ale w starożytności takie związki polityczne nie przeszkadzały. W końcu August ożenił swoją córkę Julię ze swoim kolegą i współpracownikiem Agryppą. Być może córka Dioklecjana była jeszcze zbyt młoda w tym czasie, aby wydać ją za mąż. To wskazywałoby, że Galeria Waleria musiałaby wyjść za mąż nie później niż na początku lat 70. III w. To oczywiście nie jest dowód, a jedynie przesłanka, gdyż nic o tym nie wiemy, czemu Dioklecjan nie wydał nastolatki za mężczyznę w średnim wieku i jedynie można w tym miejscu spekulować.

¹¹ T.D. Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, (Harvard: Harvard University Press, 1982), 124–125; idem, *Constantine and Eusebius*, (Harvard: Harvard University Press, 1981), 7–8; S. Williams, *Diocletian and the Roman Recovery*, (London–New York: Routledge, 1985), 64; C.E.V. Nixon, B. Saylor Rodgers, *In Praise of Later Roman Emperors: The Panegyrici Latini*, (Berkeley: University of California Press, 1994), 70–71; B. Leadbetter, *Galerius and the Will of Diocletian*, (London–New York: Routledge, 2010), 61; T.D. Barnes, *Constantine, Dynasty, Religion and Power in the Later Roman Empire*, (Chichester: Wiley-Blackwell, 2014), 38–42.

¹² T.D. Barnes, *Constantine...*, 38.

¹³ P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej w okresie rządów dynastii julijsko-klaudyjskiej (30 p.n.e. – 68 n.e.)*, (Poznań: Wydawnictwo UAM, 2016), 41–46.

¹⁴ B. Leadbetter, *Galerius...*, 61.

Z kwestią wieku Galerii Walerii nieodłącznie związana jest kwestia jej płodności. Otóż Galeriusz miał dwoje dzieci, syna Candidianusa oraz córkę Valerię Maximillę. Według Laktancjusza Galeria Waleria była bezpłodna i z tego powodu adoptowała syna Galeriusza oraz nałożnicę Candidianusa¹⁵. Pozostaje pytanie, kim była matka Valerii Maximilli. Ta była sporo starsza niż Candidianus. Jeżeli Galeria Waleria była bezpłodna, to z oczywistych względów nie mogła być matką Valerii Maximilli. Laktancjusz jednak czasami rozmijał się z prawdą, więc nie musi to być pewne. Część badaczy uważa, że Waleria Maksymilla była córką Galerii Walerii¹⁶. Wskazuje się na podobieństwo imion obu kobiet¹⁷. Uznano też, że Laktancjusz, pisząc o bezpłodności córki Dioklecjana, miał na myśli, że nie mogła urodzić mężowi syna¹⁸. Anglosascy badacze w tym miejscu przypominają o Katarzynie Aragońskiej, której zarzucano bezpłodność, choć przecież urodziła Henrykowi VIII córkę Marię Tudor¹⁹. Być może Laktancjusz miał na myśli, że Galeria Waleria nie mogła dochować się

¹⁵ Lactantius, *De Mortibus persecutorum*, ed. J. Moreau, (Paris: Les Editions du Cerf, 1954), 50, 2–3. Candidianus urodził się w 296 r. (Lactantius, *De mortibus persecutorum...*, 20, 4), czyli trzy lata po tym, jak Galeriusz został cezarem i być może ożenił się z Galerią Walerią). Część badaczy uważa, że Galeriusz obsesyjnie chciał pozostawić po sobie spadkobiercę i dlatego spłodził potomka z inną kobietą. Rok 296 był dla niego krytyczny. Przegrał w Mezopotamii z Persami, źródła opisują jego upokorzenie (co jednak jest kwestionowane). Zob.: W. Seston, „L'«humiliation» de Galère”, *Revue des Études Anciennes*, 1940, nr 42, 515–519; idem, *Dioclétien et la tetrarchie, Guerres et réformes (284–300)*, (Paris: de Boccard, 1946), 239; H.M.D. Parker, *History of the Roman World from A.D. 138 to 337*, (London: Methuen, 1958), 233; J. Moreau, *Lactance. De la mort des persécuteurs*, (Paris: Éditions du Cerf, 1954), 260; C. Zuckerman, „Les campagnes des tétrarques 296–298”. Note de chronologie, *Antiquité Tardive*, 1994, nr 2, 65–70; R. Suski, „Upokorzenie Galeriusza przez Dioklecjana. Prawda czy mit” [w:] T. Derda, E. Wipszycka (red.), *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, t. 2, (Kraków: TAIWPN Universitas, 1999), 129–152. Por. W. Ensslin, *Zur Ostpolitik des Kaisers Diocletian*, (München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1942), 39; Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, ed. and transl. J.L. Creed, (Oxford: Clarendon Press, 1984), 91.

¹⁶ T.D. Barnes, *The New Empire...*, s. 38; B. Leadbetter, *Galerius...*, s. 78. Por. T.D. Barnes, „Maxentius and Diocletian”, *Classical Philology*, 2010, nr 105, 321–322.

¹⁷ T.D. Barnes, *The New Empire...*, 38; B. Leadbetter, „The Illegitimacy of Constantine and the Birth of the Tetrarchy” [w:] S.N.C. Lieu, D. Montserrat (ed.), *Constantine: History, Historiography and Legend*, (London–New York: Routledge, 1998), 76; B. Leadbetter, *Galerius...*, 78.

¹⁸ T.D. Barnes, *The New Empire...*, 38.

¹⁹ Idem, *Maxentius and Diocletian...*, 321.

potomstwa w drugiej połowie lat 90. III w., kiedy narodził się Candidianus. Nie można więc wykluczyć, że Galeria Waleria urodziła córkę wcześniej²⁰. W każdym razie nie możemy powiedzieć, w jakim wieku została ona żoną Galeriusza. Oczywiście wyraźnie trzeba wskazać, że młodociana kobieta nie miała nic do powiedzenia w sprawie wyboru małżonka. Jako zapewne nastolatka musiała zgodzić się z wolą ojca. To on znalazł jej męża. Niestety jednak nie wiemy, ile lat miała Galeria Waleria po śmierci Galeriusza. Czy była kobietą w wieku balzakowskim? A może była po czterdziestym roku życia? Pytania te pozostają bez odpowiedzi.

Nie wiemy, jak układały się relacje między Galeriuszem a Galerią Walerią. Nie mamy prawie danych, które pozwoliłyby odpowiedzieć na to pytanie. Jedynie możemy powiedzieć, że Galeriusz miał spłodzić z inną kobietą syna. Candidianus urodził się ok. 296 r., czyli co najmniej trzy lata po zawarciu małżeństwa z Galerią Walerią²¹. Z oczywistych względów powinno to negatywnie wpłynąć na jego relacje z żoną. Nic jednak nie wskazuje, aby Galeria Waleria była nieprzychylnie nastawiona do chłopca, nawet po śmierci Galeriusza, kiedy córka Dioklecjana nie miała interesu politycznego, by wspomagać pasierba. Po zwycięstwie Licyniusza nad Maksyminem Dają wmieszała się w orszak Licyniusza, aby móc czuwać nad Candidianusem w Nikomedii²².

Bardzo często przypisuje się Gallerii Walerii wyznawanie chrześcijaństwa²³. Jest to oparte na jednym passusie pochodzącym z *De mortibus persecutorum* Laktancjusza. Otóż ten pisał, jak Dioklecjan szalał i zmusił wszystkich na dworze do złożenia ofiar, w tym swoją żonę Pryskę oraz córkę Walerię²⁴. Warto jednak zwrócić uwagę, że Laktancjusz nie twierdził, że one były chrześcijankami ani że posądzano je o to. Z jego passusu wynika jedynie, że od złożenia ofiar nie było wyjątków. Euzebiusz z Cezarei wspominał jedynie o męczeństwie cesarskich sług Piotra²⁵ oraz

²⁰ B. Leadbetter, *Galerius...*, 78.

²¹ T.D. Barnes, *The New Empire...*, 38.

²² Lactantius, *De Mortibus persecutorum*, 50, 3.

²³ W. Seston, *Dioclétien...*, 43; H. Gregoire, *Les Persecutions dans l'empire romain*, (Bruxelles: Academie Royale de Belgique, 1950), 68, 77; S. Williams, *Diocletian and...*, 173; B. Stola, *Cesarzowe pierwszej...*, 56.

²⁴ Lactantius, *De Mortibus persecutorum*, 15, 1.

²⁵ Eusebius Caesariensis, *Historia ecclesiastica*, ed. E. Schwartz, (Leipzig 1909), 8, 6, 14.

Doroteusa i Gorgoniosa²⁶. Wymienił on chrześcijanki na dworze, ale były one żonami sług, a nie władców²⁷. Nic nie wskazuje, aby uważał on żonę i córkę Dioklecjana za chrześcijanki. Tak więc tę hipotezę można odrzucić. Do tego często żony prześladowców w hagiografii przedstawiano jako chrześcijanki²⁸. Być może Dioklecjan, każąc swojej żonie i córce złożyć ofiary, chciał pokazać, że nie będzie tolerował żadnych odstępstw od tego nakazu²⁹. W związku z tym trzeba przypomnieć, że jednym ze sposobów radzenia sobie chrześcijan podczas prześladowań było wysyłanie bliskich sobie pogan, aby dopełniali taki obowiązek.

W 308 r. Galeria Waleria została ogłoszona augustą³⁰. Monety z przedstawieniem augusty były bite przez Galeriusza³¹. W I–II w. nadawanie tytułu augusta żonom cesarzy było czymś banalnym. Sytuacja zmieniła się wraz z zamordowaniem Galiena. Pomiedzy 268 a 308 r. jedynie dwie kobiety dostały tego zaszczytu. Były to żona Aureliana Seweryna³² oraz małżonka Karinusa Magnia Urbica³³. Nie otrzymały go m.in. Pryska, żona Dioklecjana, Eutropia, żona Maksymiana Herkulijskiego, Teodora, żona Konstancjusza Chlorusa, Konstantina, żona Licyniusza, czy nieznana nam z imienia żona Maksymina Dai³⁴. Prawdopodobnie

²⁶ Ibidem, 8, 6, 5.

²⁷ Ibidem, 8, 1, 3.

²⁸ B. Stola, *Cesarzowe pierwszej...*, 56.

²⁹ Ibidem, 57.

³⁰ D. Kienast, W. Eck, M. Heil, *Römische Kaisertabelle...*, 275; B. Leadbetter, *Galerius...*, 205.

³¹ RIC, VI, Cyzicus 38. Zob. J. Hiérnard, „Une source de l’histoire romaine: la monnaie impériale de Septime Sévère à Constantin”, *Pallas. Revue d’études antiques*, 1997, 117.

³² Zob. K. Strobel, „Ulpia Severina Augusta. Eine Frau in der Reihe der Illyrischen Kaiser” [w:] E. Frézouls, H. Jouffroy (ed.), *Les empereurs illyriens. Actes du colloque de Strasbourg (11–13 Octobre 1990)*, (Strasbourg: Civi Romaine, 1998), 119–153; R. Suski, „Interregnum i Seweryna. Czy kobieta była cesarzem?” [w:] K. Nawotka, M. Pawlak (red.), *Grecy, Rzymianie i ich sąsiedzi*, seria: Acta Universitatis Wratislaviensis. Antiquitas, 29, (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2007), 623–642.

³³ D. Gricourt, „L’adventus de Carin à Ticinum et son mariage avec Magnia Urbica”, *Revue numismatique*, 1995, nr 150, 95–112.

³⁴ Ostatnio spekulowano, że Maksymin Daja nie był siostrzeńcem Galeriusza, a był z nim spokrewniony przez małżeństwo i w tej sytuacji żona Maksymina Dai musiała być krewną Galeriusza. Zob. Ch.S. Mackay, „Lactantius and the Succession to Diocletian”, *Classical Philology*, 1999, nr 94, 202–205. Sugeruje się, że żona Maksymina Dai mogła być siostrzenicą lub wnuczką siostry Galeriusza. Zob. T.D. Barnes, „The Wife of Maximinus”, *Classical Philology*, 1999, nr 94, 459–460. Jest to jednak sprzeczne z dziełami brewiarzystów. Zob.

Dioklecjan świadomie unikał ukazywania żon w sferze publicznej, sprowadzając rodzinę cesarską do czterech władców³⁵. Kolejnymi cesarzowymi, które otrzymały status augusty, były Helena, matka Konstantyna Wielkiego, oraz Fausta, żona tego władcy. W obu przypadkach nastąpiło to po zwycięstwie Konstantyna Wielkiego nad Licyniuszem, co doprowadziło do faktycznego jedynowładztwa pierwszego cesarza rzymskiego³⁶. Galeria Waleria została mianowana augustą w kryzysowej sytuacji dla jej męża. System władzy stworzony przez Dioklecjana praktycznie od chwili jego abdykacji chwiał się w posadach. W 306 r. po śmierci Konstancjusza Chlorusa uzurpował sobie władzę jego najstarszy syn Konstantyn Wielki. Galeriusz uznał jego władzę jako cesarza, wysuwając do tymczasowego cesarza na zachodzie Sewera do godności augusta. W tym jednak samym 306 r. doszło do uzurpacji Maksencjusza, syna Maksymiana Herkulijskiego. Był to kamyk, który spowodował lawinę. W 307 r. Sewer miał poskromić uzurpatora, ale został pokonany, a następnie zabity przez Maksencjusza i Maksymiana Herkulijskiego, który zdecydował się powrócić do władzy. W tym samym roku Galeriusz wyruszył przeciw uzurpatorom, ale został pokonany. Na ich stronę przeszedł także Konstantyn Wielki, który ożenił się z Faustą, córką Maksymiana Herkulijskiego. W 308 r. Maksymian Herkulijski próbował obalić swojego syna, ale przegrał i uciekł najpierw do swojego zięcia Konstantyna Wielkiego, a później spotkał się z Galeriuszem podczas konferencji w Carnuntum, gdzie zrezygnował z tytułu augusta. Obdarzając Galerię Walerię tytułem augusty, Galeriusz pokazał, że czerpie swoją legitymizację z małżeństwa z córką twórcy tetrarchii Dioklecjanem. Ponieważ tylko żona jednego z tetrarchów została augustą, to po raz kolejny podkreślało pozycję Galeriusza jako władcy stojącego na czele tetrarchii³⁷. Tytuł augusty nie był jedynym, jaki przypadł cesarzowej. Na inskrypcjach pojawia się ona z ty-

T. Christensen, C. *Galerius Valerius Maximinus: Studies in the Politics and Religion of the Roman Empire AD 305–313*, (Copenhagen: Copenhagen University, 2012), 11–16.

³⁵ F. Kolb, *Ideał późnoantycznego władcy. Ideologia i autoprezentacja*, (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008), 23.

³⁶ T.D. Barnes, *The New Empire...*, 9.

³⁷ B. Leadbetter, *Galerius...*, 205.

tułem *mater castrorum*³⁸. Od jej imienia nazwano też nową prowincję – wykrojoną z Panonii Walerię³⁹. Ta prowincja wymieniona jest na liście z Werony (*Laterculus Veronensis*)⁴⁰.

Losy Galerii Walerii stały się interesujące dopiero po śmierci jej męża. Wtedy to po raz pierwszy wydaje się, że sama zaczęła decydować o sobie. Na początku maja 311 r. zmarł Galeriusz⁴¹. Według autorów chrześcijańskich jego śmierć została poprzedzona zgniciem ciała. W pracach brewiarzystów przypisuje mu się zakażenie⁴². Owdowiawszy, Galeria Waleria z żony władcy stała się osobą prywatną. Galeriusz na

³⁸ Znane są cztery inskrypcje dedykowane Galerii Walerii: *CIL* III 13661 (inskrpcje ufundował Valerius Diogenes, ekwita (*Vir Perfectissimus*) i kapłan w Apamei Kiboton).

³⁹ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, (Leipzig: Teubner, 1978), 19, 11, 4; Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus...*, 40, 10. Zob. S. Williams, *Diocletian and...*, 77; F. Kolb, *Diocletian und die Erste Tetrarchie, Improvisation oder Experiment in der Organisation monarchischer Herrschaft?*, (Berlin–New York: de Gruyter, 1987), 94; W. Kuhoff, *Diokletian und...*, 394; B. Leadbetter, *Galerius...*, 227.

⁴⁰ T.D. Barnes, *The New Empire...*, 223. O tej liście prowincji rzymskich, która ukazywała rzeczywistość z początku IV w., zob.: C.W. Keyes, „The Date of the *Laterculus Veronensis*”, *Classical Philology*, 1916, nr 11, 196–201; J.B. Bury, „The Provincial List of Verona”, *The Journal of Roman Studies*, 1923, nr 13, 127–151; A.H.M. Jones, „The Date and Value of the Verona List”, *The Journal of Roman Studies*, 1954, nr 44, 21–29; T.D. Barnes, „The Unity of the Verona List”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 1975, nr 16, 275–278.

⁴¹ D. Kienast, W. Eck, M. Heil, *Römische Kaisertabelle...*, 273.

⁴² J. Rougé, „Le *De mortibus persecutorum*, 5e livre des Macchabées”, *Studia Patristica*, 1971, nr 12, 135; Th. Africa, „Worms and the Death of Kings: A Cautionary Note on Disease and History”, *Classical Antiquity*, 1982, nr 1, 12–14; Lactantius, *De Mortibus...*, XXXVIII–XXXIX; J. Scheid, „La mort du tyran. Chronique de quelques morts programmées” [w:] Y. Thomas (ed.), *Du châtement dans la cité. Supplices corporels et peine de mort dans le monde antique. Table ronde de Rome (9–11 novembre 1982)*, (Rome: École Française de Rome, 1984), 182; J.N. Adams, „A Medical Theory and the Text at Lactantius, *Mort. Persec.* 33.7 and Pelagonius 347”, *The Classical Quarterly*, 1988, nr 38, 522–527; R. Suski, „O śmierci prześladowcy. Okoliczności śmierci Galeriusza” [w:] T. Derda, E. Wipszycka (red.), *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, t. 1, (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1997), 123–152; F. Paschoud, „Richiamo di una verità offuscata: il secondo libro dei Maccabei quale modello del *De mortibus persecutorum* di Lattanzio” [w:] G. Bonamente, N. Lenski, R. Lizzi Testa (ed.), *Costantino prima e dopo Costantino = Constantine before and after Constantine*, (Bari: Edipuglia, 2012), 380; R. Suski, *Galeriusz. Cesarz, wódz i prześladowca*, (Kraków: Wydawnictwo Tyniec, 2016), 349–371; H.A. Drake, *A Century of Miracles. Christians, Pagans, Jews, and the Supernatural*, 312–410, (Oxford: Oxford University Press, 2017), 182–187; P. Cook, „Lactantius on the Death of Galerius: A Re-Reading of *De Mortibus Persecutorum* 33”, *Vigiliae Christianae*, 2019, nr 73, 385–403.

łożu śmierci oddał żonę i syna pod opiekę Licyniusza⁴³. Wszystkie źródła twierdziły, że był on przyjacielem Galeriusza⁴⁴, dzięki czemu zawdzięczał awans do grona władców. Prawdopodobnie tym gestem Galeriusz wskazał Licyniusza do godności pierwszego z augustów⁴⁵. Wkrótce Galeria Waleria opuściła jednak dwór Licyniusza, po czym udała się do siostrzeńca Galeriusza Maksymina Dai⁴⁶. Być może stało się to już w maju 311 r.⁴⁷ Według Laktancjusza Galeria Waleria przybyła do niego, gdyż uważała, że będzie bezpieczna w jego strefie wpływów, a ponadto był żonaty⁴⁸. W innym miejscu wprost pisał on, że Galeria Waleria nie zgodziła się zostać jego żoną⁴⁹.

Nie wiemy, w jakich okolicznościach Galeria Waleria wyjechała z terenów kontrolowanych przez Licyniusza do Maksymina Dai. Najprawdopodobniej Licyniusz nie odważył się oponować, gdyż Galeria Waleria przybyła do Maksymina Daję razem z całym swoim dworem⁵⁰. Według Laktancjusza natychmiast po jej przybyciu Maksymin Daja przez posłańców miał zaproponować jej małżeństwo, obiecując, że rozwiedzie się

⁴³ Lactantius, *De Mortibus persecutorum...*, 35, 3. Według Torbena Christensena to Laktancjusz przypisał przekazanie opieki nad Galerią Walerią Licyniuszowi, a w rzeczywistości umierający cesarz oddał ją pod opiekę Maksymina Dai. Zob. T. Christensen, *C. Galerius Valerius...*, 190). W tym jednak miejscu trzeba pamiętać, że wyjazd Galerii Walerii od Licyniusza nie stawiał go w korzystnym świetle, a ten cesarz jest pozytywnie przedstawiany w tym dziele. W każdym razie nie mamy tutaj do czynienia z *tutela mulierum*, która przestała funkcjonować w I wieku n.e. Zob. M. Zabłocka, „Zanikanie instytucji *tutela mulierum* w prawie rzymskim”, *Prawo Kanoniczne: Kwartalnik Prawno-Historyczny*, 1987, t. 30, 239–252).

⁴⁴ Lactantius, *De Mortibus persecutorum*, 20, 2; Eutropius, *Breviarium...*, 10, 4; Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus...*, 40, 8; Zosimus, *Historia Nova*, ed. F. Paschoud, (Paris: Les Belles Lettres, 1971–1989). 2, 11; Sokrates, *Historia Ecclesiastica*, ed. G.Ch. Hansen, (Berlin: Akademie Verlag, 1995)1, 2, 1.

⁴⁵ T. Christensen, *C. Galerius Valerius...*, 189.

⁴⁶ Lactantius, *De Mortibus persecutorum...*, 39, 1.

⁴⁷ D. Kienast, W. Eck, M. Heil, *Römische Kaisertabelle...*, 275.

⁴⁸ Lactantius, *De Mortibus persecutorum*, 39, 2.

⁴⁹ Ibidem, 50, 5.

⁵⁰ Ibidem, 39, 5. W tym miejscu zauważmy jednak różnicę w opisywanym przez Laktancjusza postępowaniu Licyniusza i Maksymina Dai. Ten pierwszy pozwala wyjechać wdowie, drugi przesładuje jej bliskich i skazuje ją na wygnanie. U Laktancjusza Maksymin Daja przedstawiany jest jako tyran. Sposób postępowania Licyniusza bliższy jest dobremu władcy. Tyle że następnie Licyniusz kazał zabić kobietę, która odmówiła mu małżeństwa, więc chyba mamy tutaj coś więcej niż tylko ukazanie dobrego i złego cesarza w paszkwilu.

z dotychczasową małżonką⁵¹. Galeria Waleria odmówiła jednak stanowczo i swobodnie ze względu na swoją pozycję. Miała podać przy tym kilka przyczyn. Po pierwsze, była jeszcze w żałobie, nie ostygły jeszcze prochy jej męża, a jego ojca (przez adopcję). Po drugie, niegodne jest odrzucanie wiernej małżonki – skoro Maksymin Daja jest w stanie to uczynić, to mógłby tak samo postąpić z nią. Wreszcie nie wypadało, aby kobieta z jej tytułem oddała rękę drugiemu mężczyźnie⁵². Taka odpowiedź nie spodobała się Maksyminowi Dai. Cesarz rozpędził jej dwór, skonfiskował majątek, kazał torturować i zabić jej eunuchów. Samą Galerię Walerię i jej matkę Pryskę skazał na wygnanie. Przy czym kobiety nie zostały skazane na pobyt w jednym miejscu, ale były przenoszone z miejsca na miejsce⁵³. Laktancjusz opowiadał też o zamordowaniu trzech przyjaciółek Galerii Walerii. Jedna z nich miała już wnuki i Galeria Waleria kochała ją jak drugą matkę. Niejaki Eratineus miał ją zgwałcić i zabić. Druga z nich była żoną senatora. Ta i trzecia znane były z wybitnej cnotliwości i urody. Te dwie niewiasty stracono w Nicei⁵⁴. Ostatecznie Waleria Galeria została zesłana na pustynię, skąd powiadomiła przez tajnych posłańców o swoim położeniu. Dioklecjan wysłał kilkakrotnie zaufanych do Maksymina Dai, aby odesłał do niego córkę, ten jednak odmówił⁵⁵.

Po przegranej i śmierci Maksymina Dai w wojnie przeciw Licyniuszowi rozegrał się ostatni akt życia Galerii Walerii. Licyniusz kazał zabić ją oraz syna Galeriusza Candidianusa. Zgładzono także Seweriana, syna byłego cesarza Sewera, ośmioletniego syna i siedmioletnią córkę Maksymina Dai oraz matkę tych dwojga dzieci. Galerii Walerii udało się jednak uciec⁵⁶. Przez 15 miesięcy ukrywała się, aż została rozpoznana w Tessalonikach. Schwytano ją, po czym wraz z matką ścięto, a ich ciała wyrzucono do morza⁵⁷. Historyczność mordów na rodzinach dawnych tetrarchów nie budzi wątpliwości⁵⁸. Prawdopodobnie Galeria Waleria

⁵¹ Lactantius, *De Mortibus persecutorum*, 39, 3.

⁵² Ibidem, 39, 3–4.

⁵³ Ibidem, 39, 5.

⁵⁴ Ibidem, 40, 1–5.

⁵⁵ Ibidem, 41, 1–3.

⁵⁶ Ibidem, 50, 2, 4–7.

⁵⁷ Ibidem, 51, 1–2.

⁵⁸ J. Moreau, *Lactance...*, 469; S. Williams, *Diocletian and...*, 200.

i Pryska chciały udać się do Dalmacji, schronić się u przyjaciół Dioklecjana⁵⁹. Stracenie Galerii Walerii nastąpiło w sierpniu 314 r.⁶⁰ lub w końcu tego roku⁶¹, w każdym razie nie wcześniej niż w lipcu–sierpniu⁶².

W świetle tych informacji Galeria Waleria jawi się jako postać tragiczna. Była kobietą, która, próbując wykorzystać pozycję córki cesarza i wdowy po kolejnym, chciała decydować o sobie samej. Miała odmówić małżeństwa dwóm władcom, za co zapłaciła wysoką cenę – jeden ją wygnał, a drugi stracił. Nasza wiedza o Galerii Walerii jest większa niż o innych cesarzowych, bo sporo miejsca poświęcił jej jeden autor – Laktancjusz. Gdyby jego dzieło przepadło, to o auguście nie wiedzielibyśmy zbyt dużo. Pozostałaby ona w dużej mierze postacią anonimową, dlatego rodzi się pytanie, na ile można wierzyć obrazowi Galerii Walerii stworzonemu w *De mortibus persecutorum*. Odpowiedź na to pytanie nie jest wcale prosta.

Laktancjusz napisał paszkwil skierowany przeciw tetrarchom. Chciał w swoim dziele pokazać czytelnikowi wielkość jedyne Boga i ła-ski, jakimi obdarza on swoje wierne sługi (takie jak Konstantyn Wielki), a zarazem opisuje kary, które nieuchronnie spotykają jego nieprzyjaciół (takich jak Dioklecjan, Maksymian Herkulijski, Maksymin Daja, Maksencjusz i przede wszystkim Galeriusz). W *De mortibus persecutorum* przedstawia tych władców nie tylko jako wrogów Boga, ale też jako ty-ranów, którzy mieli wszystkie cechy stereotypowych okrutników. Lubił prezentować się jako bardzo dobrze poinformowany, relacjonował tajne rozmowy prowadzone przez władców w pałacowych zaciszach, o których na pewno nie miał pojęcia. Prawdopodobnie inaczej, niż wynika to ze słów Laktancjusza, to Dioklecjan, a nie Galeriusz był inicjatorem prześladowania chrześcijan⁶³. Kulisy rozmów Dioklecjana z Galeriuszem o ab-

⁵⁹ J. Moreau, *Lactance...*, 470.

⁶⁰ Lactantius, *De Mortibus...*, XXXIII.

⁶¹ D. Kienast, W. Eck, M. Heil, *Römische Kaisertabelle...*, 275.

⁶² T.D. Barnes, „Lactantius and Constantine”, *The Journal of Roman Studies*, 1973, nr 63, 32.

⁶³ P.S. Davies, „The Origin and Purpose of the Persecution of AD 303”, *The Journal of Theological Studies*, 1989, nr 40, 66–94. P. Janiszewski, „Galeriusz czy Dioklecjan? Kwestia odpowiedzialności za rozpoczęcie tzw. wielkiego prześladowania chrześcijan w 303 roku”, *Meander*, 1993, t. 48, 303–317.

dykacji tego pierwszego przedstawione przez chrześcijańskiego retora są prawdopodobnie jego zmyśleniem⁶⁴.

Żadne inne źródło poza Laktancjuszem nie potwierdza planów matrymonialnych Licyniusza względem Galerii Walerii. Nie wiemy, czy Licyniusz formalnie proponował wdowie małżeństwo. Prawdopodobieństwo narzucenia jej małżeństwa przez Licyniusza było jednak duże⁶⁵. Po pierwsze Licyniusz jest pozytywnie przedstawiany przez Laktancjusza. Sugerowanie, że chciał się on ożenić z kobietą, która właśnie została wdową, nie było cechą pozytywną. Po drugie trzeba pamiętać, że wśród ówczesnie panujących Licyniusz miał najsłabszą legitymizację swojej władzy. Konstantyn Wielki był synem dawnego augusta (Konstancjusza Chlorusa) oraz mężem córki drugiego (Maksymiana Herkulijskiego), Maksencjusz był synem byłego augusta (Maksymiana Herkulijskiego), a Maksymin Daja siostrzeńcem (Galeriusza). Licyniusz rzeczywiście wzmocniłby swoją pozycję przez małżeństwo. Ożenił się w lutym 313 r. z Konstantyną, siostrą Konstantyna Wielkiego⁶⁶. Ów sojusz był wymierzony przeciw pozostałym władcom. Wyjazd augusty z terenów kontrolowanych przez Licyniusza do Maksymina Dai uwiarygadnia opowieść zawartą w dziele Laktancjusza.

Co prawda inni autorzy nie wspominają stracenia przez Licyniusza członków rodu Galeriusza, ale nie budzi to wątpliwości. Do tego można założyć, że Galeria Waleria po śmierci została poddana procedurze *damnatio memoriae*. Tak jak w przypadku innej straconej augusty Fausty nie zachowały się jej wolno stojące posągi⁶⁷. Niekiedy w straceniu Galerii Wa-

⁶⁴ J. Rougé, „L'abdication de Dioclétien et la proclamation des Césars: degré de fiabilité du récit de Lactance” [w:] M. Christol (ed.), *Institutions, société et vie politique dans l'empire romain au IVe siècle ap. J.-C. Actes de la table ronde autour de l'oeuvre d'André Chastagnol* (Paris, 20–21 janvier 1989), (Rome: École Française de Rome 1992), 77–89.

⁶⁵ J. Moreau, *Lactance...*, 412.

⁶⁶ T.D. Barnes, *Constantine and Eusebius...*, 62; D.S. Potter, *Constantine the Emperor*, (Oxford: Oxford University Press, 2013), 145, 163, 213.

⁶⁷ E.R. Varner, „Portraits, Plots, and Politics: «Damnatio memoriae» and the Images of Imperial Women”, *Memoirs of the American Academy in Rome*, 2001, t. 46, 86. Jedyne (poza monetami) przedstawienie Galerii Walerii prawdopodobnie zachowało się na Łuku Galeriusza w Salonikach. Zob. Th. Stefanidou-Tiveriou, „Il piccolo arco di Galerio a Salonico”, *Archeologia Classica*, 1994, nr 46, 279–304.

lerii widzi się efekt nienawiści odrzuconego przez kobietę mężczyzny⁶⁸. Niekoniecznie jest to prawda. Licyniusz w bezwzględny sposób pozbywał się rodzin dawnych władców, aby nie mogli stanowić zagrożenia dla jego władzy. Przykład Konstantyna Wielkiego i Maksencjusza był znaczący. Spisek mógł wynieść do rządów osoby, które były potomkami cesarzy.

Można wątpić, czy Laktancjusz znał odpowiedź daną przez Galerię Walerię Maksyminowi Dai. Ów autor lubił sprawiać wrażenie dobrze poinformowanego, znającego poufne szczegóły. Do tego Maksymin Daję, srożąc się przeciw dworowi Galerii Walerii, ma cechy typowego tyra⁶⁹. Nie mamy żadnych wskazówek, które pozwoliłyby zidentyfikować stracone przyjaciółki Galerii Walerii. Laktancjusz podkreśla ich wysokie pochodzenie, urodę i cnotliwość, sugeruje, że w grę weszła lubieżność Maksymina Dai⁷⁰. To oczywiście są cechy typowego tyra. Pozostaje jeszcze kwestia relacji między Dioklecjanem a Maksyminem Daję. Laktancjusz suponuje, że powinny być one przynajmniej bardzo napięte. Tymczasem część badaczy polemizowała z tym sądem⁷¹. Zwraca się bowiem uwagę na passus pochodzący z *Epitome de caesaribus*. Według tego autora Dioklecjan odmówił przyjęcia zaproszenia na ślub Licyniusza i siostry Konstantyna Wielkiego w powodu starości. W odpowiedzi otrzymał on list z pogrózkami, w którym zarzucono mu sprzyjanie poprzednio Maksencjuszowi, a w czasach wysłania listu Maksyminowi Dai⁷².

Można jednak chyba wierzyć Laktancjuszowi⁷³. Oczywiście chrześcijański autor przedstawiał postawę Maksymina Dai w najbardziej niekorzystnym świetle, ale jego przesada nie jest argumentem za odrzuceniem całej opowieści⁷⁴. Oskarżenia Dioklecjana o przychylność Maksencjuszowi jest mało realne. Po swojej abdykacji Dioklecjan odmawiał udziału w życiu politycznym⁷⁵. Rzeczywiście uważano, że kobieta nie

⁶⁸ B. Stola, *Cesarzowe pierwszej...*, 58.

⁶⁹ J. Moreau, *Lactance...*, 414.

⁷⁰ Ibidem, 415.

⁷¹ E. Stein, *Geschichte des spätrömischen Reiches, I. Vom römischen zum byzantinischen Staate (284–476 n. Chr.)*, (Wien: Seidel, 1928), 138.

⁷² *Epitome de caesaribus...*, 39, 7.

⁷³ J. Moreau, *Lactance...*, 417; S. Williams, *Diocletian and...*, 199.

⁷⁴ J. Moreau, *Lactance...*, 418.

⁷⁵ Ibidem, 417.

może zawrzeć nowego związku małżeńskiego w ciągu 10 miesięcy od śmierci męża⁷⁶. Małżeństwa w ramach bliskiej rodziny były zakazane już wcześniej, a potwierdził to Dioklecjan, ojciec Galerii Walerii⁷⁷. Porzucanie żon przez tetrarchów w celu spowinowacenia się z innymi cesarzami przypisywane jest takim imperatorom jak Galeriusz i Konstancjusz Chlorus⁷⁸. Ponowne małżeństwa cesarzowych zdarzały się, choć były bardzo rzadkie⁷⁹. Można jednak przyjąć, że Laktancjusz nie mijał się z prawdą, opisując losy augusty. Maksyminowi Dai małżeństwo z córką Dioklecjana mogło zapewnić pozycję wyższą w dynastii jowijskiej i pierwsze miejsce w kolegium cesarzy⁸⁰. Co więcej, umacniało to jego pozycję względem Licyniusza⁸¹. J. Moreau sugeruje, że stracone kobiety zostały oskarżone o cudzołóstwo⁸². Zwróćmy też uwagę na jeszcze jeden fakt. Maksymin Daja nie emitował monet przedstawiających Galerię Walerię. A była ona jedyną cesarzową, która miała tytuł augusty. Można zadać pytanie, czy gdyby jej relacje z Maksyminem Dają były poprawne, to czy w mennictwie sygnowanym jego imieniem nie nawiązywano by do niej? To nie jest dowód, ale poszlaka.

Uwagi końcowe

Istnieje przekonanie, że o ile Laktancjusz przedstawiał tendencyjnie, wyolbrzymiał fakty, zniekształcał je i pomijał, to jednak unikał jawnych kłamstw i celowego wprowadzania w błąd, gdzie tylko mógł, tak aby jego zapisy były mniej więcej zgodne z prawdą⁸³. O ile więc można sceptycznie odnosić się do przytoczonej przez niego odpowiedzi cesarzowej danej Maksyminowi Dai, to zapewne podstawowe fakty się zgadzają z rzeczywistością. Jeżeli tak, to można wnosić, że Galeria Waleria chciała wykorzystać pozycję córki cesarza, aby odrzucić zaloty ze strony dwóch kolejnych cesarzy. Pochodzenie częściowo ją ochroniło, ale jedynie czę-

⁷⁶ Ibidem, 413.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem, 414.

⁸⁰ Ibidem, 412.

⁸¹ B. Stola, *Cesarzowe pierwszej...*, 59.

⁸² J. Moreau, *Lactance...*, 415-416.

⁸³ T.D. Barnes, *The Wife of Maximinus...*, s. 460.

ściowo. Po ostatecznym zwycięstwie Licyniusza nad Maksyminem Dają została jednak stracona. Ten los pewnie by ją czekał niezależnie od tego, czy próbowała być niezależna, czy byłaby bardziej potulna.